

ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ

Раматов Ж.С.

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси муdiri

Муратова Д

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси доценти

Султанов С.Ҳ.

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи

Тухтабоев Э.

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи

Кушаков Ф

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчи

Хасанов М.Н.

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси ассистенти

Аннотация – Ушбу мақола ижтимоий адолатнинг ахлоқ, маънавият, ахлоқ соҳалари билан боғлиқ бўлган ноаниқ ва кўп қиррали илмий категория сифатида жамиятга жуда хилма-хил адолат ғояларини тақдим этилишини илмий жихатдан таҳлил қилинган. Замонавий илм-фан адолатни ҳодиса сифатида ўрганиш зиддиятли деб ҳисоблайди, бу унинг ривожланишининг ҳозирги босқичида жамиятда моделлаштиришнинг муаммоли-лойиҳавий табиати билан изоҳланади.

Калит сўзлар: Цивилизация, категория, ҳақиқат, адолат ғоя, адолат модели, Сократ, Платон, Аристотел, классик либерализм, Маърифатпарварлар.

Адолат ғояси жамиятда дунё вужудга келган пайдан бошлаб вужудга келган, айниқса жамиятнинг маънавий, диний ва ахлоқий соҳаларида яққол намоён бўлган. Цивилизациянинг асосий муаммоларидан бири ҳар доим адолат тўғрисидаги долзарб масала бўлиб келган: жамиятнинг ижтимоий тузилишида, шахснинг шахсий ҳаётида адолат ва муносабатлардаги қадрият тамойиллари ҳар доим ўринни эгаллаб келган.

Адолат ҳодисаси фалсафий тафаккур пайдо бўлганидан бери илмий асосга эга бўлди, фан, фалсафа бир вақтнинг ўзида ахлоқ, маънавият, ахлоқ соҳалари билан боғлиқ бўлган ноаниқ ва кўп қиррали илмий категория сифатида жамиятга жуда хилма-хил адолат ғояларини тақдим этди. Замонавий илм-фан адолатни ҳодиса сифатида ўрганиш зиддиятли деб ҳисоблайди, бу унинг

ривожланишининг ҳозирги босқичида жамиятда моделлаштиришнинг муаммоли-лойихавий табиати билан изоҳланади. Агар адолат ғояси ривожланишининг тарихий-фалсафий томонига мурожаат қилсак, бу ғоя, шубҳасиз, самарали бўлади.

Цивилизация тарихи адолат муаммосини ижтимоий ва шахсий муносабатлар соҳасидаги ахлоқий қадриятлар ҳолати сифатида тавсифлайди, шунинг учун адолат феноменини ўрганиш адолат ғоясининг генезисини таҳлил қилишга уринишдир. Маънавият, ахлоқ ва маданият учлигининг мужассамлашган ифодасига асосланган ижтимоий мазмун ва маънога эга мавжуд қадриятлар тизимини ташкил этади. Ғарб анъаналарининг баъзи бир кадр-қимматини тан олган ҳолда, Ўзбекистон учун замонавий шароитда ижтимоий адолат ғояси ушбу ҳодисанинг маънавий ҳаётнинг ижтимоий қонунлари доирасида, фалсафий ва диний ғоялар доирасидаги тарихий ривожланиш тажрибасини ифодалайди, чунки улар мавжуд эди. Мамлакатимиз ижтимоий-маданий тузилмасида замон ва маконда барқарор позицияни эгаллади. Бироқ, сиёсий сабабларга кўра, мамлакат ҳокимияти ва ҳукумати меросга эътибор бермаяпти, адолат қадриятларини маълум сиёсий элитанинг ўрнатилган манфаатлари фойдасига ўзгартирмоқда.

Бизнингча, адолат ҳодиса сифатида ижтимоий-маданий илдизларга эга. Адолатни сўзнинг этимологияси нуқтаи назаридан кўриб чиқсак, унинг асосини «ҳақиқат» сўзи, ахлоқий-ахлоқий категория («ҳақиқат изловчи», «солиҳ», «тўғри» деган сўзлардан иборат эканлигини кўрамиз) тоифаси, шунинг учун рус тилида «адолат» ва «ҳақиқат» синонимлар сифатида кўриб чиқилади, бу эса адолатни ҳодиса сифатида «ижтимоий адолат» тушунчасига нисбатан прогенетик, прекоцептуал деб тахмин қилиш ҳуқуқини беради. Концепциянинг ўзидан фарқли ўлароқ, бу ҳодиса тарихий жиҳатдан тақлиф қилади, аксиологик (қиймат) ўлчовда у жамиятдаги адолатнинг ҳақиқий кучини тавсифлайди. Шундай қилиб, адолат инсон томонидан амалга оширилади, ўйланади ва бошдан кечирилади. Унинг лексемаси этимологияни, тарихий ғояларни ва ижтимоий адолатнинг замонавий модификацияларини акс эттиради.

Социализм мафкураси доирасида вужудга келган совет адолат модели 1917 йилдан 1993 йилгача давом этди. 2019 йил феврал ойида Левада маркази директори Лев Гудков сўнгги икки йил ичида Иосиф Сталиннинг рекорд даражадаги машхурлиги ҳақида маълум қилди. Гудков Сталинга бўлган ишончнинг ўсиши ва Совет Иттифоқининг идеализация қилинишини халқнинг охир-оқибат адолат топиш истаги билан изоҳлайди. Руслар сиёсий жиҳатдан пассив бўлиб қолмоқда, айниқса Москвада, норозилик марказдан узокроқ ҳудудларга кўчди. Совет даврида адолат ғояси меҳнатга сиғиниш, ишчилар синфининг расмий тенглиги, яъни унинг учта таркибий қисми: зиёлилар, ишчилар ва деҳқонлар (совет халқи) тақсимоти соҳасида тушунилан.

социалистик қадриятларга асосланган имтиёзлар, ўша пайтда жамиятнинг аксарият қисмига яқин. Ўша даврда адолатнинг ривожланиши ғоявий-фалсафий асосга эга эди, аммо амалиёт жамият менталитетининг ажралмас қисми сифатида совет адолат модели ғояларини амалда бекор қилди. Аста-секин, социалистик жамиятнинг асосий тамойили ҳам бузилди: «Ҳар кимдан қобилиятига қараб, ҳар ким ўз ишига кўра», шунинг учун адолатнинг ахлоқий қадриятлари тизими охиrqоқибат бутунлай йўқ қилинди ва адолатсиз унутилди.

Совет адолат моделининг бир қатор ғояларини янги Россиянинг маънавий ҳаётига яшовчанлигини исботлаган бир қатор ғояларнинг интеграцияси, эҳтимол, бу ҳодиса жуда самарали бўлиши мумкин, чунки Совет модели узоқ муддатли фаолият кўрсатган. адолат - объектив воқелик факти бўлиб, у ижтимоий тараққиётнинг ўзи асосидир. Совет лойиҳаси: «Инсонни инсон томонидан эксплуатация қилинмагунча, ижтимоий адолат бўлиши мумкин эмас» деган тамойилга асосланади. Эксплуатацияни енгган жамият ижтимоий адолатли бўлиши керак! Адолатнинг бундай ифодаси рус православ анъаналарида ва популизмда учрайди.

Совет адолати модели ҳанузгача ижтимоий қўллаб-қувватланиб, замонавий дунёда ҳақиқатан ҳам мавжуд бўлган анъана бўлиб қолмоқда ва дунёнинг қўллаб мамлакатларида ўзининг узоқ вақтдан бери мавжудлигини исботлади. Замонавий Россияда унинг кейинги ривожланиши, биринчи навбатда, мафкуравий сабабларга кўра, ҳеч қандай истиқболга эга эмас, чунки Совет қадриятларига қайтиш даргумон. Юқорида айтилганларнинг барчаси, асосан, замонавий Россияда адолат феномени, маданий коднинг элементи сифатида, эндигина шаклланаётганлигини тушунтиради.

Адолат, ахлоқий қадрият сифатида, тегишли жиҳатларда тартибга солувчи тамойил сифатида фаол равишда амалга оширилиши керак. Адолат инсоннинг жамият ва давлатга бўлган ишончи шаклини олади, бу одамларга яқин ва тушунарли ахлоқий қадриятлар тизимига асосланади. «Эски»ни «янги» адолат тушунчалари билан алмаштириб, уларнинг қадрият мазмуни ижтимоий-маданий вазият ўзгарганидек ўзгарди. Замонавий Ўзбекистон учун бу жамиятнинг маданий кодекси ўзида Ғарб ва Шарқ цивилизацияси томонидан тўпланган адолат қадриятларининг барча бойлигини тўплаши кераклигини англатади. Ижтимоий адолат жамият ҳаёти ва ривожланишининг иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий шароитлари ихчам шаклда акс эттирилган ҳодисалардан биридир. Тарихий ҳаракат субъектлари айнан ижтимоий адолат призмаси орқали ўзларининг мавжуд бўлишларининг реал шароитларини, ушбу жамиятда шаклланган шахслараро муносабатлар тизимини, ўзларининг ижтимоий мавқеини, ижтимоий бўлиниш тизимидаги ўрнини баҳолайдилар.

Шундай қилиб, ижтимоий адолат ғояси ижтимоий тараққиётнинг ўзига хос двигателига айланиши мумкин. У энг хилма-хил кучларни сафарбар этишга ва

уларни мавжуд ижтимоий муносабатлар тизимини ўзгартиришга, жамият иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий тузилишининг бошқа моделларини излашга ҳаракат қилишга қодир. Сиз хоҳлаганча ва баланд овозда гапиришингиз мумкин, чунки одамлар яхши яшай бошладилар, аммо фактлар ўжар нарсалар: маълум, энг катта эмас, балки ўзбек жамиятининг энг нуфузли гуруҳи яхшироқ яшай бошлади. Демак, азалий саволлар туғилиши муқаррар: «Бугунги кунда ижтимоий адолат деганда нима тушунилади? Ҳозирги вақтда оммавий онгда ижтимоий адолатнинг тарихий турларидан қайси бири устунлик қилади? Ижтимоий адолат замонавий жамиятимизнинг асосий ижтимоий қадриятларидан бири деб айтиш мумкинми ёки йўқми? У ёки бу ижтимоий адолат ғоясининг шаклланишига қандай омиллар таъсир қилади? Турли ижтимоий муҳитларда ижтимоий адолат ҳақидаги ғоялар қандай фарқланади? Бу саволларга жавоб беришга уринишда, менинг фикримча, мунозара давом этиши керак.

Сократ, Платон ва Аристотел шу ва бошқа саволларга жавоб беришга ҳаракат қилишди. Сукрот жамоат ҳаётида одамлар нафақат мавжуд қонунларга риоя қилишлари ва худолар амрларига бўйсунушлари, балки ҳақиқат ва адолатга ҳам риоя қилишлари кераклигини таъкидлади. Аристотелнинг таъкидлашича, адолат шахсга муносабатнинг маълум бир усули ва давлат барқарорлигининг энг муҳим шартидир. Қонунлар шахсий масалаларда ҳамма учун тенг адолатни кафолатлаши керак, - деб таъкидлайди Перикл ва индивидуалликни эгоизм билан эмас, балки унинг қарама-қарши томони - алтруизм билан боғлаш кераклигини таъкидлайди. Шу билан бирга, қадимги юнонча адолат тушунчаси анча индивидуалдир. Платон эса адолат ҳақидаги коллективистик тушунчани ҳимоя қилади: давлат манфаатларини илгари сурадиган ҳамма нарса адолатлидир. Бу яхшилик, эзгулик ва адолатдир. Давлат манфаатларига таҳдид соладиган ҳамма нарса ёвузлик, иллат ва адолатсизликдир. Афлотун адолатни нафақат ҳар бир фуқаро эга бўлиши керак бўлган, балки ҳар қандай сиёсатнинг ҳаёти ҳам шунга мувофиқ ташкил этилиши керак бўлган энг олий фазилат деб ҳисоблади. индивидуализмни эгоизм билан эмас, балки унинг қарама-қарши томони, алтруизм билан боғлаш керак. Шу билан бирга, қадимги юнонча адолат тушунчаси анча индивидуалдир. Платон эса адолат ҳақидаги коллективистик тушунчани ҳимоя қилади: давлат манфаатларини илгари сурадиган ҳамма нарса адолатлидир. Бу яхшилик, эзгулик ва адолатдир. Давлат манфаатларига таҳдид соладиган ҳамма нарса ёвузлик, иллат ва адолатсизликдир.

Ижтимоий адолат ғоясининг ривожланишига классик либерализм асосчилари ҳисобланганлар (Т.Гоббс, Ж.Локк, С.Милл ва бошқалар) салмоқли ҳисса қўшдилар. Улар ижтимоий адолат муаммосини инсоннинг табиий ҳуқуқлари доирасида кўриб чиқдилар. Жамият адолатли деб тан олинди, унда ҳар бир киши ўзининг шахсий бойлигининг қайси улушига ва ишлаб чиқариш

фаолияти учун қанчалик фойдали эканлигига қараб ижтимоий тузилмада маълум ўринни эгаллайди. Адолатли жамият - бу жамият ҳаётининг барча жабҳалари қонун билан тартибга солинадиган, муайян хатти-ҳаракатлар учун жазо муайян жамиятда мавжуд бўлган ҳуқуқий нормаларга мос келадиган, протестант ахлоқи амал қиладиган ва адолат, биринчи навбатда, ҳалоллик бўлган жамиятдир (Б. Франклин).

Маърифатпарварлар - Ф.-М. Волтер, Ж.-Ж. Руссо, К.Монтеске, Д.Дидро ва бошқалар адолат ҳақида гапирар эканлар, сўз, виждон, йиғилиш эркинлиги каби ҳуқуқларга эътибор қаратдилар. «Табиат ҳолатида одамлар тенг туғиладилар, лекин улар бу тенгликни сақлай олмайдилар: жамият уни улардан тортиб олади ва қонунлар туфайли улар яна тенглашадилар (Монтеске «Қонун руҳи ҳақида»). Ижтимоий адолат мавзуси немис классик фалсафаси вакиллари томонидан батафсил кўриб чиқилди. И. Кантнинг «Соф ақл танқиди ҳақида» асари унинг моҳиятини ёритишга бағишланган. Унинг учун адолат жамиятни ташкил этишнинг асосий вазифаси бўлиб, у давлат ҳокимиятининг барча ҳаракатларида биринчи ўринга чиқиши керак. «Адолат – виждон ҳуқуқидир» ва бошқа барча вазифалар унга бўйсунди. Утопикларнинг асарларидаги ижтимоий адолат мавзусини алоҳида кўриб чиқиш керак, чунки айнан шу нарса уларнинг келажакдаги жамиятни тартибга солиш ҳақидаги барча назарий далилларида бошланиш нуқтаси бўлган. Бундан ташқари, амалий амалга оширишда у жисмоний ва ақлий меҳнатдаги одамларнинг тенглигини (Г. Бабеуф) ва ижтимоий тенгликнинг иқтисодий шартларини (Р. Оуен) кўллаб-қувватловчи қатъий текислаш (Т. Кампанелла, Ж. Мел) вариантларига айлантирилди. «Ҳуқуқ тенг бўлиш ўрнига тенгсиз бўлиши керак» деган машҳур ибора (К.Маркс «Гота дастурининг танқиди») ижтимоий адолатни марксистик тушунишнинг калитидир. Охир оқибат, улар Маркс томонидан «ҳақиқий инсонпарварлик» деб таърифланган коммунизмни ижтимоий адолат тамойилига мувофиқ қурилган жамият деб ҳисобладилар. Худди шу нуқтаи назардан у ижтимоий адолат муаммосини кўриб чиқди ва В.И. Ленин кенг халқ оммасининг ижтимоий қайта қуриш учун курашида адолат ғояларининг ролига алоҳида эътибор қаратди.

Йигирманчи асрда Ижтимоий адолат муаммоси билан кўплаб хорижий тадқиқотчилар (П.Сорокин, Т.Парсонс, Ж.Ролс ва бошқалар) ҳар томонлама ва ҳар томонлама шуғулланган. Ижтимоий адолат масаласини ҳал қилиш аста-секин ахлоқий текисликка ўтмоқда. Шунини таъкидлаш керакки, ижтимоий адолат мавзуси назарий муаммо сифатида маҳаллий илмий адабиётларда 70-80-йиллар охирида фаол муҳокама қилина бошлади. XX аср. Ижтимоий адолат муаммосини ҳал қилиш меҳнатга кўра тақсимлаш муносабатлари билан боғлиқ ва ўлчов сифатида кўриб чиқиладиган сезиларли миқдордаги асарлар пайдо бўлади (А.П. Бутенко, ТИ Заславская, Л.Н.Коган, З.А.Бербешкина ва бошқалар). мувофиқлик меҳнат ҳиссаси ва ҳақ тўлаш, бўлиш тамойили ва ахлоқий баҳолаш мезони

сифатида, айирбошлаш ва тақсимлаш жараёнларини бошқариш механизми сифатида намоён бўлади.

Назарий жиҳатдан, ижтимоий адолат муаммосининг турли жиҳатлари машҳур совет файласуфларининг асарларида кўриб чиқилган ва бу рўйхат жуда таъсирли: Л.М. Архангелский, Н.А. Головкин, Б.Т. Григорян, В.Г. ва бошқалар келтириб ўтиш жоиз.

Ижтимоий адолат муаммосига мурожаат қилиш нафақат илмий қизиқиш, балки бу даврда совет жамияти ривожланишининг воқеликлари билан ҳам қўзғатилди ва бошланди. Ривожланган социализмнинг охириги босқичидаги ижтимоий муносабатларда, одамларнинг оммавий онгини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларида кузатилиши мумкин бўлган қарама-қаршиликларнинг бутун чигаллиги ижтимоий адолат каби нозик мавзуга мурожаат қилганда тўлиқ намоён бўлди.

REFERENCES

1. Kadamovich, Y. J., Muzaffarova, I. G., Mahmudovich, Y. B., Boxtiyarova, S. S., & Xabibullayevich, S. S. (2020). Social justice as a condition of socio-spiritual stability in society. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 816-818.

2. Раматов, Ж. С., Баратов, Р. Ў., Султанов, С. Ҳ., Кушаков, Ф. А., Валиев, Л. А., & Хасанов, М. Н. (2022). ҲОЗИРГИ ДАВРДА ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ҲАҚИДАГИ ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЛҚИНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(9), 647-656.

3. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). HISTORY OF RAILWAY CONSTRUCTION IN UZBEKISTAN: YESTERDAY AND TODAY. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 925-930.

4. Раматов, Ж. С., Хасанов, М., & Назарова, Н. Ж. (2022). МЕДИАМАДАНИЯТ ВА АХБОРОТДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3(6), 984-988.

5. Раматов, Ж. С., Хасанов, М., & Валиев, Л. А. АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ.

6. Раматов, Ж. С., Хасанов, М., & Валиев, Л. А. (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.

7. Ж. С. Раматов, & М. Н. Хасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

8. Журабоев, Носир Юсупович, & Ҳасанов, Миршод Нўъмонович (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ СОҲА РИВОЖИ: ИСЛОҲОТ ВА ИСТИҚБОЛ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1274-1283.

9. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.

10.Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИННИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.

11. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBİY SIYOSIY DAVRDAGI SIYOSIY VA IJTIMOİY-MADANIY ANVOL // *Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-va-izhtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 17.10.2022).

12. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИННИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.

13 З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИ СИФАТИДА. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 108–115. Retrieved from